

HORVÁT SZOKÁSJOG 1551—1553-BÓL.

IRTA: THALLÓCZY LAJOS.

A Conte Fanfogna-k traui levéltárában egy ugyan töredékes, de ez állapotában is becses tartalmu szokásjogi adalékra bukkantunk, mely a Knin és Nona közti vidéken divatozó örökösödési s mező-rendészeti jogról, jobban mondva jogszokásról: „običaj“-ról tájékoztat, még pedig ottani egykoru szóbeli fordítások alapján.

A kelet szerint az első részt 1551 febr. 12. Novigradon, a Canale della Morlacca végén emelkedő helységben irták össze, a második rész 1553 márczius hó 20-án kelt. Egy zárai provveditore (Conte di Zara) Hlavagier Antal hivatalos irataiból másoltatta le valamely bírósági tisztviselő, s mint az a régi olasz családi levéltárakban szokás, a Vegyeseket, vagyis különböző tartalmu iratokkal együtt egy könyvbe kötötték.

Keletkezését tekintve, kétségtelen, hogy a Zarában székelő velencei kormányzóság szükségét látta a vidéken divatozó jogszokásoknak összegyűjtését, mert az ottani peres eljárás alapjául a városokat illetőleg: a communitások statutumai szolgáltak, de a terra firma magánjoga annyi egymástól elütő jogszokásnak volt a keveréke, hogy egy ilyen vezérfonalra volt szükség. Ilyen feljegyzések csakis horvát nyelven történhettek, mert a dalmát belföld telepes lakosságának — bármily kizárólagos uralma volt is a velencei olasz nyelvnek — anyanyelve az volt s eltekintve a tengerészek s a városokkal érintkező népségtől, más nyelven nem is tudtak. Ki gyűjtötte egybe az alábbi közlendő gyűjteményt, nem tudjuk, valamint azt sem, hogy miképen formulázta kérdéseit. Csak a munkálat folyamatosságából látjuk, hogy szeme előtt bizonyos csoportosítás lebegett, mert — mi római számokkal jelezzük az együvé tartozó dolgokat —

az I. szakaszban a családi jogról van szó, a II. az ur (patronus) és jobbágya (colonus) közti viszonyról, a III. a legeltetésről, a IV. a vadászati jogról, az V. mezőrendőrségi szabályok, a VI. a szőlők mivéléséről, a VII. a birtokeladásról, a VIII. a határjogról, a IX. a cooperatior, a X. a talált tárgyakról, a XI. a kártérítésről.

A munkálat nincs ugyan a velencei rendeletek és törvények módjára kodifikálva; az egyes tárgyakról s a rokonnemü dolgokról többször

elszórta van szó (az ilyen elszórt helyeket Ad-dal jelöltük a szöveg folyamában), de látszik, hogy a feljegyző lehetőleg mindenre kiterjeszkedett, a mi e családközösségben élő földmives-nép életében fontossággal bírt.

Az eredeti horvát feljegyzést aztán Joannes de Morea fordította le olaszra, még pedig abban a dalmata-velencei kancelláriai stílusban, mely ott divatozott.

Hogy a mi közlésünk fogyatékoságát eleve is megértessük, megjegyezzük, hogy az olasz szöveg maradt csak meg, tehát be kell érünk vele, mint ez esetben az alapszöveggel. A fordítás elég hünek látszik, mert a fordító a horvát eredetinek észjárását az olaszban is igyekezett visszatükröztetni. Ámde az olasz fordítás is csak késő mult századi oly rossz másolatban maradt fenn, hogy a szöveget néhutt csak hozzávetőleg lehet rekonstruálni. Azonkívül az I. szakasznak megfelelő olasz szöveget — közbejött körülmények miatt ezuttal nem adhatjuk — csak magyar fordítását. A II. sz. kezdve adjuk az olasz szöveget a magyar fordítással egyetemben.

A magyar fordításra nézve is meg kell jegyeznünk, hogy az szorosan az olasz szöveghez ragaszkodik s kerüli a szabadosságot. Tőlünk telhető pontossággal megjegyeztük a kétes helyeket, s azt is, amikor nem értettük meg teljesen a szöveget. E hézagokat az olasz nyelvben jártasabbak esetleg kitölthetik.¹

Célunk ez adalék közlésében az volt, hogy nekünk legyen legelőbb róla tudomásunk, s hogy jelezzük, mekkora fontossága van a lokális szokásjognak az országos jog mellett. Nemcsak magánjogi, közjogi jelentősége van ennek a töredéknek, sőt arra ez alkalommal ügyet sem vetettünk, hanem a társadalomtörténeti tudomány magyar részének egyik ágához: a horvát nép belső állapotának a megismeréséhez vezet.

Ebből a szempontból fogtuk fel ezt a rövid kommentárt, melyet a szöveg közlése elé bocsátunk.

I.

A közlendő szokásjog méltatásánál első sorban azt a területet kell szemügyre vennünk, a hol ennek a szokásjognak érvénye volt. A mint a bevezetésben olvassuk, az Knintől Nonáig divatatozott, a κατ' ἐξοχήν Horvátországban, melynek Knin „Tvŕiva“ egyik zsupáját képezte. A zsupa (mondjuk körülírással megyének) területének a neve

¹ Köszönettel tartozunk Zachar bécsi legf. it. széki udv. tanácsos urnak, a ki zárai ember lévén, számos becses utbaigazitással szolgált.

ἡ Τυρίνα volt.¹ A megye székhelye pedig Knin, Tnin, Tinnin város (urbs): „τὸ Τενίνα“.²

Ebben a zsupában telepedett meg a VII. században a horvátság: a déli szlávok egyik törzsének gyűjtőneve, vezérlő nemzetsége. Itt székelték a nagyzsupánok, itt a későbbi királyok,³ itt volt a horvát katolikus egyháznak a középpontja.⁴

A knini kerület körülbelől megegyezik a római dalmát hódítás előtt Liburniának nevezett országrészszel, melyet az erejéről híres liburniai *illyr* törzs lakott. A tengermelléken lakók ügyes evezősök, merész kalózok voltak, a beljebb tanyázók pásztoréletet éltek, barlangokban laktak. Nyájaikból állott gazdaságuk, melyeket medvék és farkasok elől kellett megvédelmezniök. Állatok bőrével ruházkodtak, szedték a vadmézet s a dolog természeténél fogva a legelők miatt folytonos harcban állottak egymással.⁵ A terület, ez a cserjés, jó részben elkarsztosodott hegy-sorozatokból álló vidék adta meg az itt meglepedett népnek a jellegét. Ebben a folytonos küzdelemben, melyet a természettel s egymás között folytattak, csakis a szokás joga, mely ez állati életben a szabályozó elemet képviselte, tartotta meg az emberiségnek ezt az ide telepedett részét.

A római hódítás e vidék történetére nézve azzal a változással járt, hogy e törzsnek a római, akkor új elem lett az ura, gazdája. Az illyreknek a római hódításig terjedő történetében nem fejlődött ki semmiféle állandó középponti szervezetük, idegenből kapták azt. A rómaiak azután megszervezték az új hódítást, a Kerka vizéig Scardona (a mai Szkradin) középponttal megszábták a felső-dalmát területnek egy conventusát, kerületét. A középpontban, Scardonában, római tisztviselő székelt, a mi használható talaj akadt, az római birtokos kezére került, de a benszülőttek sajátos szokásait meghagyták a magok mivoltában, a mint az másképpen nem is történhetett. Knin vidéke ugyanis elég jó sík felföldben is bővelkedik, a hol jól megterem a gabona, a Monte Cavallon, míg a Vrbnik hegyen a szőlő is. Ezt a jó földet a római fog-

¹ Const. Porph.: De adm. imp. Bonn cap. 30. E sokat vitatott forrás geográfiai meghatározásai közül, ha nem is valamennyi, de a legtöbb megállja a helyét: Knin bizonyosan. Jegyzeteit illetőleg becses Rački F. Mon. Slav. Mer. VII. p. 400. 413.

² U. o. cap. 31.

³ 1078. Tenenii Svinimir kiadványa; 1087 okt. 8. Tenenii Svinimir kiadványa itt kelt. Mon. Slav. Mer. p. 118, 145. Kézai: Endl. I. 118—119. „Sedes enim huius regis (a Kálmán meggyőzte Péterét) et solium in Teneu erat civitate.

⁴ Bulić J.: Hrvatski spomenici u kninskoj okolici (Horvát emlékek a knini kerületben) Zágráb 1888. Teneni episcopatus S. Mariae 1076, 1077—8. Mon. i. m. 112.

⁵ Appianus de rebus Illyricis c. III; Florus II. 23., Juvenalis III. sat.

lalta le, az erdő, meg a sziklás vidék a pásztoroké maradt.¹ Ilyeténkép a benszülöttek szokásjoga: az illyr törzsek szokásai fölé, a hódító római fejlettebb nézete, rendszere került.

A római jog a hódítás első századában még nem érezte hatását a sokféle törzsű népséggel, csak azután, hogy a városi elemek megyarapodtak s az őrségek huzamosabban tartózkodtak az országban, bizonyos összesimulása állott elő a két elemnek. Később a császárság kultusza, a római uralmat ethikailag is megerősítette s az egyes törzsek jobbjai politikailag, később a városokban nyelvileg is rómaiakká váltak.² Többé-kevésbé így történt ez az egész akkori dalmát és bosnyák belföldön. A hozzáférhetetlen hegyek lakója tovább élt a maga módja szerint, csak ha rabolt, vagy a hatalommal ujjat huzott, akkor törődött velük a római. A városokhoz közelebb eső helyeken azonban tért foglalt a rómaiság. De még ezeken a római kulturális pontokon is a lokális szokás hatása s érvénye. — ha módosulva is — de megmaradt.

Az illyr szokásjog — tekintve azt a nagy területet, min a különféle nevű illyr törzsek laktak — csak gyűjtő elnevezés, s azt akarjuk vele mondani, hogy azonos alakulásai lévén a tölök lakott színtérnek s fajnak egyforma szokások fejlődtek köztük. A nagy illyr nyelvcsoporthoz tudvalevőleg csak az északi és déli albánoknak erősen elvegyült nyelvjárásai maradtak meg. Ethnosukat tekintve pedig csakis a skutari tó fölött lakó maljsorok (hegyi törzsek) élnek majdnem teljesen régi állapotukban. Ezeknek a szokásait, az u. n. Lek Dukadginit (Skanderbeg nevéhez fűzik e törvényt), csak az élő praxis tartotta fenn, semmi írás effelől nincsen. Azon voltunk, hogy összeköttetéseink révén egy pappal leirassuk, a mit ő a vénektől hallott. Az eredmény nem nagy, de annyit igazol, hogy a pásztorokodó illyrségnek sokban megegyeztek a szokásaik. S ezzel tárgyunkat illetőleg is tájékoztatást nyertünk. Ez anaiogiákat ugyanis jegyzetben az egyes szakaszok elé iktattuk, hogy kitüntessük azt aényt, mely szerint nem lehet a fejlődés általános érvényű momentumait egyik vagy másik népnek tulajdonítani. Láncszemek azok, melyek összefüggnek s a mikéntre megadja a választ a terület története.

A római-illyr fejlődési fokozathoz a népvándorlás járult. A góthok, avarok, majd a szlávok betörései szétrobbantották a dalmát belföldnek állandóságát. A partokon megmaradt a latinság, de a hegyeken s a felföldeken mindaz, a mit a római állam megalkotott, veszendőbe ment.

¹ Ma is Knin kerülete Dalmácia 33 adókerülete közt földadóját illetőleg a 6-ik helyet foglalja el.

² Scardonában a császár szentélye. C. I. L. 2510.

Az illyr elemek töredékei ismét eredeti állapotukba kerültek vissza, megfogytak s *gazdátlan*ná vált az előbb lakott vidék.

Mikor azután a horvát törzsek birtokukba veszik a dalmát földet, e birtokbavételrel uraivá s gazdáivá lettek a területnek. A horvátok, mint általában a déli szlávok, házközösségben élő földmives nép voltak, s bár a fogláló tömeg az államiság kellékeivel nem birt is, de a törzsbeliségnek azon a fokán állott, mely bizonyos szokásokat, már mint a törzsre nézve kötelezőket ismert el. A törzs, nemzetség és család szokásai kötelező közakarattá váltak az illető keretekben, mikhez az egyének szívesen ragaszkodtak, s ragaszkodnak a megváltozott viszonyok daczára az ottani vidékeken máig is.¹

Midőn a VII. században a horvátság urrá lett az előbb római földön, most már az ő szokása: (običaj, consuetudo) szabta meg az ottani fejlődés irányát.

A horvát foglalás mindamellett, társadalmi eredményeit illetőleg, elüt a rómaiakétól. Ugyanis a horvát törzsek meghódították, szolgálati viszonyba hozták a megmaradt illyr — részben már új latinul = oláhul, részben még illyrül beszélő — bizonyára csekély számú benszülötteket, de a latin elemet már nem alakíthatták át, a maguk képeére. S így a római jogélet tovább folytatódott a városi elemnél, a part mentén. A latin elem, mely a maga joga szerint élt, párhuzamosan fejlődött a hódító horvát-szláv elem mellett. A horvát királynak megvolt a maga joga,² a tekintélyesebb nemzetségek állása involvált bizonyos nemesi jogokat, a nép élt a maga szokása szerint, s a pásztorok, az „oláhok“ vlahok, mint őket megkülönböztetésül a szlávoktól, az őket meghódító fajtól, nevezték, alárendelt viszonyba kerültek, de régi szokásuk szerint éltek tovább. A latin városi elem ideiglenesen elismerte a királyt, de belső életében római volt akkor is, annál inkább megmaradt fejlődésének régi alapján, mikor a velencei herceg lett urokká.

Igy marad ez állapot, míg Kálmán király urrá lesz Horvátországban (1097).

II.

Horvátország s a Velenczét uraló dalmát városok viszonya Magyarországhoz többféle felfogásra szolgáltatott alkalmat a magyar s a horvát

¹ Bár a régi Horvátországot illető oklevelek közt sok a hamisítvány, de az tény, hogy a consuetudo mindig irányadó volt. Mon. Slav. VII. 15. 74. 195. l. S a mit Kukuljević a „Jura regni Croatiae“ I. 68. Lucius után (1252) felhoz, hogy „in regno Dalmatiae consuetudo pro lege valuit“ teljesen igaz.

² 1066. Crescimir „do regiam libertatem monasterio sancte Marie iaderensis“. Mon. Slav. Mer. VII. 66. l.

történetirodalomban. Hódítás, vagy közjogi paktum, így szól a két szembe szálló tábor. A kérdés pedig nem ezen fordul meg.

A XI. századbeli horvát földön, mint egyebütt is, nem lehet a közjogi momentumokat a magánjogiaktól tételesen elválasztani. Csak azt mondhatjuk, hogy a souverainitásnak akkor tényleg megnyilatkozó formája szerint, a horvát népnek az ura a király volt, kit mai értelemben souverain uralkodónak vitatni, anachronismus. A nép azonban élt a maga szokása szerint, úgy, a mint az apáról fiura szállott.

Kálmán a mikor meghódította ezt a területet, urrá lett fölötte, királya lett, még pedig erős és senkitől sem függő uralkodója a népnek. A mi közjogi momentum volt a régi időkben, az átment a Kálmán kezébe s azzal együtt uralkodóvá tette a magyar *országos* törvényt, de a horvát népet nem semmisítette meg, egyéniségében meghagyta. Ennyiben nem a szó régies értelmében vett hódítás. Magyar fegyver, magyar király, magyar országos jog (ország régi horvát nyelven is) az egységesítő momentumok, de nem a birtokok elfoglalása, nem a régi állapotok destrukciója volt itt szóban. Ez lehetetlenség volt földrajzilag, ellentmondott a kor szelleme, s nem telt a magyarságból, hogy hódító telepesekeket küldjön oda, mint annak idejében a rómaiak. Tartós kapcsolatot csak is ily módon alkothatott meg Kálmán, s teljes igaza van Paulernek,¹ mikor azt mondja, hogy „nem is változtathatta és akarhatta változtathatni“ a horvátok régi szokásait. Még tovább megyünk, igen természetesnek találjuk, hogy e *szokások* megtartását megígérte, csak-hogy ezeknek a szokásoknak annak a területnek közjogi helyzetéhez semmi közük, a mint tévesen állítják ujabban. A horvát helyi szokásjog megmaradt, de országos jog csak egy van s az a magyar, melynek végrehajtója a király helytartója, a bán volt. Ilyen szokásjog volt egyes vidékeknek: provinciáknak is,² külön szokás fejlődött s divatozott a szlavón hercegségben³ az Árpádok alatt. De mindez csak lokális jellegű, elannyira, hogy Szlavóniában az ország: *regni* consuetudója ellene mondván az esetleg divatozó helyi szokásoknak, ez utóbbi hatályát veszti.⁴ Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy a horvát szokásjog teljesen különbözött a szlavón szokásjogtól.⁵ Hogy ezek a lokális jogok

¹ A m. nemzet története I. 260.

² 1093—5. „consuetudo provincie“ Mon. Civ. Zag. I. 2.

³ „Uixta ducatus Slavoniae consuetudinem.“ 1266. U. o. 41. Mikor Szlavóniát kir. herceg kormányozta, a báni méltóság nem szünetelt, megesett az is, hogy a herceg a báni tisztelet is gyakorolta, ez esetben tényleg kormányzott. 1244. Cod. pat. III. 7. VII. 31.

⁴ U. o. 121., 126. l. s oklevelek másolat-gyűjteményemben.

⁵ 1499-ben Zrinyi Miklós a zárai barátokat perbe fogta a Lukamogyében

az országos jognak kiegészítő részeivé lettek, természetes, mert a bírói eljárásban tekintetbe kellett venni a helyi szokást.

Kétségtelen tehát, hogy a magyar uralom, mely Knint tekinté fővárosnak, honnan nyugatnak: a mai bosnyák Krajna, a régi bihácsi terület felé, s Zarának, Spalatónak vitt az ut, meghagyta a régi szokásokat a maguk teljes érvényében s a bán mindig szem előtt tartá ezeket, ha a király képében járt el.

Igy volt ez végig, míg a magyar uralom a régi Horvátország területén s a dalmát tengerpartí városokban virágzott. Teljes világosságot vet a mondottakra Durazzói Károlynak, Dalmácia és Horvátország hercegének 1376. június 6-án Zarában kelt oklevele.¹

Pör támadt ugyanis a czettinai comes, Nelipié János és Wulkec, Nenadié és Hostoja nemesek között a radobilyi kerületben fekvő egy-némely birtok iránt. A felperes a czettinai gróf volt és azt bizonyítgatta, hogy a birtokok őt illetik s bizonyítékai alapján beigtatását kérte, még pedig Zarában a hercegi kuriánál. A herceg kuriájában csupa olaszok levén, ezek a nélkül, hogy az illetőség kérdését megvizsgálják, megidézték Wulkecet és társait. Wulkecék nem jelentek meg és erre a herceg udvarában levő bírák, „kik Horvátország szokásait teljességgel nem ismerték, azt hivén, hogy a szicíliai királyság szokása és a közönséges jog rendelkezése szerint a határnapon meg nem jelenteket meg nem jelenésük miatt el kell itélni“, a felperes János gróf beigtatását a kérdéses birtokokba elrendelték. Azonban Wulkecék ez ellen óvást tettek, mondván, hogy a horvát részekben az ottani szokások e részben más rendelkezéseket tartalmaznak. Ezt a herceg igaznak találta és kérelmükre új eljárást indított. Wulkecék érvelését az illetékesség tekintetében teljesen elfogadta, a mennyiben ezek azt kérték, hogy Tinin vára és városa királyi törvényszéke előtt, a hol a horvátok joga érvényesül, oly férfiak bírálják el az ügyet, a kik e szokásokban járatosak.

„Mi tehát, — így szól az oklevél — hogy János comes ellenfelének e részben jogos kérelmét teljesítsük, sérelmeik megvilágítása és az ügy állásának tisztázása céljából meghagytuk Mártonfia Péternek,

Horstyevestyén fekvő birtokrészért, mely 8 nyilföldből (ždrib) állott. A felek 8 fogott bíróra bizták ügyüket, kik azonban a pert a király döntése alá terjesztették, mint-hogy a bírák nem tudtak megegyezni. Voltak ugyanis köztük horvátok és szlavónok, „que quidem duo regna (H. és Szl.) in aliquibus iudiciariis consuetudinibus *minime conveniunt*“. A horvátok tehát a horvát, a szlavónok a maguk joga szerint akarták elintézni a pert. M. k. orsz. lev. D. L. 33109. Tagányi Károly barátom szives közlése. Dr. Csánki Dezső barátom beható kutatásai közben még több adatra akadt.

¹ Másolata gyűjteményemben.

Tinin és az oláhok komesének¹, azután Dentiúi Ferencznek marsalunknak és udvari bejárónknak Zárai Mathefarris Guidónak, hogy megjelenvén személyesen Tinin várában, Horvátország azon részeinek öregebb embereit hívják össze, a kik azon részek szokásait ismerik és ezekkel együtt tanácskozzanak a felől, hogy a horvát szokások értelmében ez ügyet miként kelljen elbírálni. A kik is rendeletünk értelmében ott megjelenvén, azokat az öreg embereket, a kiket megtalálhattak, összehívták és a horvát szokások értelmében elrendelvén a tárgyalást és meghallgatván őket, végleg eldöntötték, hogy János comes a horvát szokások szerint nem lehet e birtokba beigtatni és erről küldötteink jelentést tevén, bőven előadták az ügyet és ezt Budára király ő felségének és nekünk megjelentették.“ Ennélfogva a herczeg nem akarván, hogy a latin jog értelmében hozott ítélet előzetes eset tárgyat alkossa, az előbbi János comes javára kelt ítéletet megsemmisítette és Wulkecéknek a peres birtokba való beigtatását elrendelte.

E rendkívül érdekes oklevélből nyilván kitünik, hogy Horvátország területén a magyar király nevében, de a horvát szokások szemmel tartásával hozták az ítéletet. A törvénylátás alkalmával, midőn az öregebbeket meghallgatták, a fogott birák rendszerét követték, s mint szakértők, megállapították az élő hagyomány szentesítette szokást. Kitünik ebből az is, hogy, mint akkor a magyar birodalom területén mindenütt, nem a törvény, tehát az írásba foglalt kötelező akarat, hanem az élő szokás szerint ítékeztek. Annyival érdekesebb ez a XIV. században kelt oklevél, mert ugyanarról a területről szól, a melyről a tőlünk közlendő szokás-jog is.

Midőn aztán Dalmácia velencei kézre került, a velencei hatalom a tengerparti közösségek területén meghagyta e városoknak ugynevezett autonómiáját, de ugyancsak a belföldi magánjogi szokások is megmaradtak a maguk érintetlenségükben. Igazságot kell szolgáltatnunk a velencei kormányzatnak, hogy tisztviselői mindenütt rendet igyekeztek behozni. Talán kissé többet is irtak a kelletténél, de tapintatossággal és nagy óvatossággal jártak el. Hogy majdnem négy évszázra terjedő uralmuk alatt a dalmát földön a köztársaság ellen számbavehető lázadás nem történt, az nemcsak a török veszélytől való félelemnek, hanem sok tekintetben kormányrendszerük mérsékelt, konzervatív irányának tulajdonítandó.

¹ Ez az állás, comes Tininii et Holachorum, nézetünk szerint megfelel a comes terrestrisnek, a ki nemcsak a tinini (knini) horvát ügyeket, de az oláhoknak, a páztoroknak gazdáikkal szemben támadt legeltetési s egyéb ügyekben is a felsőbb hatóságot képviselte. Oly esetekben t. i., a mikor a szokásjog erre nézve határozott rendelkezést nem tett.

Novigrad vára — hol a szokásjogot összeirták — egy külön reggimentot alkotott, melynek élén a provveditore állott. Knin városa s kerülete 1522-ben török kézre került, de a népség, a mennyiben nem menekülhetett, a török uralom alatt is megmaradt régi állapotában. Mindamellett a velencei uralom közalgése nem engedett annyi tért a török tulkapásoknak. A XVII. században Knin végleg velencei kézre került. A szokásjognak az a kifejezése, hogy a Nona és Knin közti vidék szokásairól van szó, ugy értendő, hogy a többi nem velencei területen lakó horvátok is ezt a szokást tartják.

A szóbanforgó szokásjog összeírására mi adott alkalmat — megjegyztük már — nem tudjuk. Igen valószínű, hogy sok ellentmondó nézet merült fel és így szükségét látták, hogy a mennyire a szokásjogot kodifikálni lehet, lehető hitelességgel összeirták valamely ügyes, hozzáértő emberrel. Azonban ők sem tehetek egyebet, mint annak idején durazzói Károly. Összehivatták t. i. a nép véneit s ezeknek a vallomá-sait egyeztették össze. A mint a szokásjog bekezdése mondja, ez emberek tudatában élt az a körülmény, hogy ők azt dédüköseiktől hallották, tehát rájuk nézve a szokásnak érvényéhez megkivántatott, hogy emlékezetüket meghaladó idők óta érvényben lett legyen s így volt s így van ez mindmáig Boszniában, Herczegovinában, Montenegróban, Szerbiában, Albániában s így volt ez a régi Határörvidéken, a hol az običaj a szokást, a zakon (a mohamedánoknál az arab adet) a lételes törvényt jelentette.¹

Alig van nép Európában, a mely a régi szokásokhoz oly szívósan ragaszkodott volna, mint a déli szlávok. S ez okból az összehasonlító jogtörténelemnek nagyon hálás talaja nyílik nálunk, mert a régi jogéletet a még divatozó élő szokásokból lehet rekonstruálni. De nemcsak jogtörténeti, hanem gazdaságtörténeti és néplélektani momentumok is jutalmazták a kutatót. Teljes tudatában volt e körülményeknek a déli szlávok legkitünőbb jogásza Bogišić, midőn kérdőpontok alapján a még élő déli szláv szokásjogot megállapítani igyekezett s azokat földolgozva, egy nagy munkában közzétette.² Érezte azonban a horvát tudományos

¹ Horvát szokásjogról lévén szó, a szerbek ebbeli gazdag anyagára nem terjeszkedtünk ki. Nem említők, hogy mily anyag van a chrysoyuljokban (legbecesebb a Szveto Sztéfánszki. Bécs 1890). Dusán híres törvényének legtöbb fejezete is nem egyéb, mint a divatozó szokásnak, običajnak: zakonná törvénynyé emelése. Mi egyéb a neropok és vlachok törvénye: szokásnál? Csakhogy Dusán a délen lakó szerb törzsek jogát kodifikálta byzantin formában, itt meg a nyugutozhoz tartozó horvátokról van szó. Dusán törvényhozásáról legjobb Florinszky T. munkája. (Pamjárniki zakonodatelnoj djejatelnosztj Dusana. Kiev. 1888.)

² Collectio consuetudinum juris apud Slavos meridionalium videntium. Gragja

akadémia is, hogy a gazdaságtörténelem régi forrásai tartalmazzák az igazi históriát, a viscera temporis acti-t. A szorgalmas Lopasié Radoszláv gyűjtötte össze a horvát nyelven írott urbariumokat,¹ ezeket nyomon követték volna a latin nyelven írottak. A horvát nyelvű urbariumok között különben csak 3 van. 1579 előtt, 1436, 1453 és 1486-ból. Ez urbariumok azonban csak egyes alkalmazásai a közkeletű szokásjognak s jobbára a földesur, a nagybirtokos és jobbágyai közti viszonyra vonatkoznak.

A horvátok különben igen szerencsés helyzetben vannak, mert a poglizzai kerületnek, továbbá a vinodoli s több vidéknek statutumát jeles kiadásokban közzétették, csak a Jágičét említjük, Minálunk Wenczel Gusztávot említjük fel, a ki előszeretettel, de inkább csak mint adatgyűjtő foglalkozott a horvát-dalmát szokásjoggal. Tömérdek kiadatlan becses anyag van még, kivált a szigetekre vonatkozólag a zárai helytartótanácsi levéltárban és nemzedékekre vár még az a munka, mely a raguzai tribunális levéltár több ezer kötetre menő gyűjteményében lappang. A dalmát történetírók közül Conte Vojnovič dolgozta fel több jóakarattal, mint sikerrel Ragusa statutumait a *Radban*. A raguzai statutum jogi magyarázatai közül a régibb minták között említjük a Degl' Ivellioét: *Saggio d'uno storico-critico sulla colonia e sul contadinnaggio nel territorio di Ragusa*. (Ragusa 1873.)

E kiadásokat röviden 3 szakaszba csoportosíthatjuk:

I. a consuetudóra vonatkozó munkák;

II. a statutumok: α) városiak, β) községiek, γ) kerületiek, horvát, latin és olasz nyelven;

III. urbáriumok, latin és olasz nyelven.

Mindezekben a gazdaságtörténetnek is oly kincses bányája rejlik, a melyet figyelemre kell méltatnunk.

Arról a nagy-kincsről, a mely a mi levéltárainkban is a régi szlavóniai szokásjogra vonatkozik, csak Csánky Dezső t. barátom és mi tudunk. Csak azt kell megjegyeznünk, hogy Horvátország és Szlavónia között a fő és lényeges különbség abban áll, hogy horvát földön a horvát benszülöttek birtokviszonyait telepedés nem zavarta meg, míg Szlavóniában két tényező van előttünk: a teljesen független birtoku, magyar jogu részben magyar nemesség és a szlavón telepesek tömege, melyről a vidék is nevét nyerte. E szlavón-tót várnépek s várjobbágyok, túlélték jóval a tatárjárást s ezeknek a viszonyai szabják meg a szlavóniai fejlődést.

A mi adalékunk általános érdekű elveket tartalmaz és a jobbágy-népség belső, egymás közti viszonyáról szól s biztos következtetésekre ad alkalmat az ősi állapotokra.

Az itt elmondottak alapján bocsátjuk közre ezt az eredetileg horvát nyelvű szokásjogot, melynek közzétételével, szolgálatot tettünk kutatóinknak.

*

u odgovorima iz različnih krajeva slovenskoga juga. Zagreb 1874. 1—714. l. (A dél-szlávoknál még élő jogszokások gyűjteménye — feleletekben.) Jórészen e munka alapján készült Kraus F. S. „Sitten und Gebräuche der Südslaven“ cz. munkája.

¹ Mon. hist. jur. Slav. mer. vol. V. Urbaria lingua croatica conscripta I. 1894.

A Laude di Dio M. D. L.¹

i alli 12 Febbrajo a Novegradi.

Qui de sotto scriveremo le consuetudini che sono state del Paese di Croatia cominciando a Trina² fino a Nona.

Az Isten dicsőségére.³

1551. feb. 12. Novigradon.

Előadatnak azok a szokások, melyek Horvátországban Knin és Nona között érvényben voltak.

Az alábbiakban leírjuk azokat a szokásokat, melyek Horvátországban Knintől kezdve Nónáig divatoztak, s melyekhez dédükszüleink, ükápaink, dédapáink s utánuk mi is ragaszkodtunk.

(I.) Az olasz eredeti nincs meg.

(I.) Ha az apa s fiai birtokukon megosztózkodnak s a fiuk önszántukból — az apjuk nem lévén oka — költöznek el tőle, akkor az apa nem tartozik nekik egyebet adni, mint ásót, kapát és istrángot (t. i. a miveléshez való eszközöket). De ha az apa kergeti el őket a háztól, a nélkül, hogy a fiuk hibát követtek el, akkor részüket az egészből kiadni tartozik, ugyanannyit, a mennyi őt illeti.

Ugyancsak abban az esetben, ha az anya osztozik fiaival s leányai-val, az csak oly módon mehet végbe, hogy mindegyiknek annyi rész ad belőle, mint a mennyi neki magának jut, betudva ruhákból álló hozományát. S ha meghal az anya s a fiuk egymás közt osztozkodni akarnak, s az örökségben háta ló is találkozik, akkor ez a legidősebb testvérnek jut, már t. i. ha kívánja, de akkor tartozik megadni az árát. A szokás megkívánja, hogy először őt kell vele megkínálni, s az ifjabb

¹ MDL = 1551.

² Trina íráshiba, Ttina, Knin helyett a magyar Tinnin a régi Ttina, Trina-ból ered.

³ A szövegben a zárjelbe tett szavak a közlőtől származnak.

testvérenek az apja építette szülöházat s az apja fegyvereit. A leányoknak pedig, ha egyikök férjhez megy, tehetségük s az illendőség szerint adjanak ruhát (kiházasítás) s a férfitestvérek vessék ki egymás közt, ki mivel járul hozzá. S ha az anya után ruha maradt a hozományából, akkor az azt illesse, a kire hagyakozott, s ha nem hagyta senkire, akkor a leányokat illeti, nem pedig a fiukat.

Ugyancsak, ha a fitestvérek osztozkodnak a birtokon s leánytestvéreik vannak, akkor ezekre nem juthat rész belőle, kivéve az eltartást s ruhájokat, hogy megélhessenek. Ha a leánytestvér férjhez megy, tartoznak, mint illik, kiadni a ruháját (hozomány), ha pedig valamely eány nem akar férjhez menni, s az istennek akar szolgálni, akkor a birtokból kell eltartani s ruházni.

Ugyancsak, ha törvénytelen fiu találkozik a fitestvérek között, azt nem illeti rész a birtokból, de ha kiségit, vagy munkást állit a mivélésre, rész illeti a haszonból, vagy pedig ki kell elégíteni, a mint illik.

Ugyancsak a törvénytelen leánynak sem lehet része, hanem ugy kell neki megfizetni, mint szolgálónak, ruházni kell s ki kell házasítani illően.

Ugyancsak a nemes ember halála után birtokából hajadon leányát illeti a haszonélvezet joga s azt megterhelheti, eladhatja, de a férjhez ment leánynak nincs jussa a haszonélvezethez, hanem az a testvérekre (a nemes ember testvéreire) száll, a kik a környéken laknak, s ha ilyenek nem találkoznának, a birtok az ország urára száll. (Viszaháramlik a koronára).¹

¹ *Az osztozásról albán jog szerint.* A testvérek egyformán osztozkodnak az apai örökségen. Az özvegyek nem örökölhetnek s ha vannak gyermekeik, velök maradnak, ha pedig nincsenek s nekik ugy tetszik, visszamehetnek a szülei házhoz.

A leányok, a kik nem mennek férjhez, részszel birnak az apai örökségből, a melyet senkinek sem szabad bántani. De ezek örökségüket nem adhatják el, el nem idegenithetik, csupán csak a haszonélvezettel rendelkeznek. Ingó vagyonukkal azt tehetik, a mit akarnak.

A férjhez ment leányoknak semmi jussuk az örökséghez s csak azt viszik férjük házához, a mit a család önszántából juttat nekik.

A kiskoruak ép ugy örökölnek, mint a nagykoruak. A kiskoru anyjánál marad; ha árva, legközelebbi rokonához megy, de sem az anya, sem a nevelőrokon nem idegenitheti el a kiskoru ingóságait. A nagykorúság a 16. évvel kezdődik.

(II.) Similmente un Patron, che ha possession sue, et quando vuol far habitar il Collono su la Possessione, è tenuto il patron aintarlo fabbricar, over construir la Casa sul cavo della sorte,¹ et è tenuto darli mezzo gognal² de terren per far un horto, et il collono non debba seminar altro nell' horto, se non le cose pertinenti all' horto, cioe herbazzi, rave et agio, et seminando altro, over piantando, è tenuto responder el terratico, come del restante del terreno, et oltre l'horto è tenuto il Patron adimpirli la sorte di terra cioe gognali 32, et oltre cio è tenuto darli quel che pertien a tal sorte, Terreni, Pascoli, Boschi et Acque et el collono non è obligato al Patron di angaria alcuna fin che no'l metta el fasso sull' Ara, et quando ponerà el fasso sull' Ara, de prima Angaria è tenuto al Patron, che l'Patron li mostri dove si li deve far il sgogno,³ sul quale si puo seminare una quarta⁴ de formento, facendo la preparation detta vsiga.⁵ Medesimamente è obligato il collono oplitti⁶ il sgogno, è tenuto taiarlo, è obligato ligarlo, è tenuto portarlo sull' Ara, e obligato tibiario, e tenuto portarlo a Casa, è debitore cerpirgli un giorno la vigna, l'altro zappar, il 3.º rezapar, et nettar sotto la forcade, il quarto torcolar o vero travasar. Item è debitore il Collono al Patron un giorno mucchiar el fieno, ovvero mucchiar la paglia. Item è debitore il colono al patron un giorno andar in viazzo all'anno, un giorno andar e tornar l'altro. E debitore il Collono al Patron dell' honoranza de Natale P.⁷ di tre pletmire⁸ de pane, zoè d'un quartarol⁹ de pane, ma all' hora el quartarol è stato minor di quello, al presente è debitor d'una lonza simil al Porco che ammazzara. Gli e debitore di tre some de legna. Item e debitore il collono al Patrone d'una Gallina de Carneval. Item e debitore al Patrone de Pasqua de 12 uova, et il patron e debitor al collono a tutto queste angarie darli el viver.

¹ Cavo della sorte, a birtoknak (eredetileg nyílföldnek) egyik sarka.

² gognal: velencei térmérték, amely Horvátországban már a középkorban is divatozott, péld. 1441-ben Briberi Jakab a briberi kórháznak „tres gonayos terre bone arabilis“ adományoz. Orsz. Levéltár Dl. 13611.

³ sgogno = zgonj, kijelölendő helye a határnak.

⁴ quartarol velencei ürmérték 1/16-da a vékának (stajo), quarta = 1/4 stajo.

⁵ vsiga talán usjera (horv.) a vetés, előkészület a vetéshez. Meglehet, hogy téves az értelmezés.

⁶ Oplitti szláv szó, talán opletati vagy oplitati vagyis a vetést bekertelni, különben itt elmaradt egy szó.

⁷ Natale P. talán o (vagy) Pasqua Husvét, rövidítés lesz.

⁸ pletmire szláv szóból eredt.

⁹ quartarol 1/16 véka.

(II.) Ugyancsak a birtokos (tulajdonos, földesur, gazda), kinek saját birtoka vagyon, ha birtokán jobbágyot akar megtelepíteni, köteles segedel-mére lenni, hogy a birtok valamely részén házat építhessen, vagy állit-hasson s köteles neki egy fél gognal-nyi telket adni, hogy kertet állítson. És a jobbágy a kertbe csak odaillő veteményeket, mint zöldséget, répát és fokhagymát ültethet, ha egyebet találna vetni vagy ültetni, akkor attól is köteles a földbért, akár csak a többi telekrésztől megadni. És a konyhakerten felül köteles a birtokos, hogy (külső) telkét, tudniillik 32 gognalt kikerekítse s azonfelül tartozik neki a birtokhoz való járandó-ságokat megadni, t. i. földeket, legelőket, erdőket s vizeket. A jobbágy mindaddig, míg a csomóba kötött kévét a szérüre nem viszi, az urnak nem köteles semmiféle szolgálmánynyal, mihelyt azonban a csomót a szérüre teszi, köteles urának megadni az első tartozást. Az urnak kell kijelölnie az ő részére a határrészt, melyet egy quart ($\frac{1}{4}$ véka) buzával kell bevetnie, miközben megtehesse a „vsiga“nak nevezett előkészü-leteket. Ugyancsak köteles a jobbágy a vetést bekertelni, learatni, tar-tozik megkötni, ő viszi a szérüre, neki kell megeseplni, ő viszi haza, egy napot a szőlőben metszeni, egy más napon kapálni, egy harmadik napon újra megkapálni s a karók alján megtisztogatni a negyediken sajtolni avagy áttölteni (a mustot). Ugyancsak egy nap tartozik a jobbágy urának szénáját vagy szalmáját kazalba rakni. Ugyancsak esztendőnként egy nap tartozik ura érdekében utra kelni, egy nap oda s másnapra visszatérve. A jobbágy három ajándékkal tartozik urának: karácsonykor (husvétkor) három fonott kalácsal és pedig egy quartarolnyi kalácsal, akkor azonban a quartarol kisebb volt a mainál. Tartozik továbbá egy gerin-czet adni, akkorát, mint azon disznóé, amelyet leöl. Három fuvar (teher) fával tartozik. Ugyancsak farsang idején a jobbágy egy tyukot tartozik adni urának, husvétkor pedig 12 tojást tartozik adni az urnak s az ur jobbágyának mindezen szolgáltatásai fejében köteles megélhetését biz-tosítani.

(III.) És hogyha egy-egy falu vagy helység egymás közt megégye-zést kötne avagy egyességre akarna jutni, némelyek illetén, mások olyatén módon óhajtának, az emberek többsége fog dönteni avagy amely egyességet inkább fognak szerezni egymás között, ha nem szól ellene a szokás.

És azon megállapodást illetőleg, melyet magok közt a nyájra nézve hoztak, kiszemelvén (a helyet), hová hajtsák a különféle állatokból álló nyájakat, az ur azt vonja felelősségre (az tartozik neki számot adni), a ki a nyájat arra a helyre ki tudja hajtani, nem azt, a ki nem tudja. És (az ur) megszámlálva adja át (az állatokat) a pásztornak, s ha a pásztort nem lehetne megtalálni, az ur tartozik megvárni a pásztort

(III.) Et questo è quando una villa o ver loco¹ fara patto fra loro, o vero se volessero far patto, altri volessero a un modo, et altri ad altro modo, quello e fermo, come la maior parte delli huomini, tirerà,² o vero amara il suo patto, che faranno fra loro la consuetudine non obsta.

Et quel patto che fanno fra loro della mandra, et eleggeranno fra loro dove hanno d'accompagnar la mandra ogni sorta d'animali, che pascolano in mandra, e tenuto el Petron di credito,³ che ha saputo condur i animali detto luoco, et non quello ch'è ignorante et consegnarli al Mandrer per numero, et non trovandoseli el Mandraro, el patron e tenuto aspettar il mandraro, et non lassarli per negligenza i suoi animali acci ocche non si perdessero, o vero che non facessero danno in qualche luoco, el Mandraro non è tenuto pagar quello che non li fosse consegnato per numero. Et secondo il patto della villa non venendo il Mandrer a tempo nel luoco dove s'hanno d'accompagnar gli animali, e debitor li castigo secondo il patto. Et il Mandraro e tenuto numerar tutti i animali avanti che li mova dal luoco dove s'accompagnarono, et se non trovasse el numero di animali, senza dilazione deve dare a sapere al Patron. Et se l'Mandraro conoscesse qualche malattia ne gl'animali e tenuto senza dilazione avvisar il Patrone, cosi al luoco dove s'accompagnano, come nel pascolo, come nel luoco dove si riducono per riposare, et cosi dove esser si voglia, si non vol esser negligente, et e tenuto il mandraro tre volte al giorno numerar i animali che sono dinanzi a lui, et e debitor il mandraro guardar bene et conoscer de che cosa succede el danno, et se con foglia, o con herba soffoga o strangola, non discoprendolo il mandraro e negligente, et se in qualche luoco i animali cadessero dove s'affonda ovvero in descesa cadessero, o vero che qualche bò li spingesse,⁴ et non lo discopresse il Mandraro in questo e negligente. Item quando il mandraro conduce alla villa la mandra e tenuto gridar, et far noto alli Patroni, conducete gli animali in casa, et i Patroni sono debitori subito uscire et receiver per numero i suoi animali, et rivederli se sono sani o nò. Et non trovando el No. degli animali o vero trovando qualche infermita negl' animali, è tenuto il Patron senza dimorare avvisar il

¹ A falu vagy helység lakosai.

² Dalmát-olaszul a correct tirerà helyett stabilirá értelemben, megállapítani.

³ „el patron di credito“ nem tudom, hogy jól fordítottam-e, én úgy értem, hogy a gazda csak azt a pásztort vonhatja felelősségre, annak adhat hitelt, a ki a tájat ismeri, ha idegenre bizza az ő kára. Dalmát birák nem tudtak e részben nekem világoztatást adni.

⁴ li spingesse = li pungesse ?

s nem hagyhatja gazdátlanul állatait, nehogy elveszszenek, avagy valamiben kárt tegyenek, a pásztor nem köteles megtéríteni a megszámlálatlanul átadott jószágot. És ha a falubeli egyesség szerint a pásztor nem jelenik meg azon a helyen, a honnan az állatokat legeltetésre viszi, az egyesség értelmében büntetés éri. És a pásztor tartozik megolvasni az összes állatokat, mielőtt a kihajtás helyéről utnak indítja őket, s ha a marhák számát nem találja rendben, ezt a gazdának haladéktalanul megjelenteni tartozik. S ha a pásztor állatainál valamelyes betegséget vesz észre, (az esetben) haladéktalanul tartozik erről az urat értesíteni, azonképen a felhajtás helyére mindenüvé követni tartozik, mint a legelőre avagy a pihentető helyre, valamint bárhol legyenek is, hacsak nem akar hanyagnak látszani. És a pásztor napjában háromszor köteles megszámlálni az állatokat, melyek előtte vannak (gondjára vannak bízva) s a pásztor kötelessége, hogy jól örködjék s megtudja, honnan ered a kár és hogy levelek avagy füvek okozták-e a fuladást vagy megfojtást, hogyha a pásztor nem födi föl az okát, akkor ezért hanyagnak ismerik, s ha a marha süppedékes helyen esik el, avagy valamely hegyszeredekről bukik le, avagy valamely ökör megdőfné, s a pásztor nem veszi észre, akkor (ezért) felelős. Ugyancsak, ha a pásztor a faluba hajtja a nyáját, kiáltani tartozik s tudtára adni az uraknak, hogy vigyétek haza az állatokat, s az urak kötelesek azonnal kijönni s megszámlálva átvenni az állatokat s megvizsgálni egészségesek-e vagy nem. Az ur nem találván rendben az állatok számát, vagy valamelyes hibát lelvén bennök, azonnal értesíteni tartozik a pásztor, és nem adatván meg erről az értesítés s a marhák éjjel kívül maradnának s kár esik bennük (elvesznének), a kár fele részben az ur, felé részben a pásztor rovására megy s az ur tiszte, hogy a pásztossal együtt keresse az elveszett jószágot. S ha a pásztor nem kísérné az urat az elveszett marha keresésében oda, a hol legeltetett s nem mutatná meg (az utat), merre kísérje az ur, akkor a pásztor az egésznek a megtérítésével tartozik. Ha pedig megesnék, hogy a nyájából veszendőbe megy valami a pásztor előtt (szemeláttára), szokás szerint nem talál hitelle, hacsak tizenhat esztendő s nem mult.

De ha tizenhat éves elmult, s akkor esnék valami kára, akkor a szokás értelmében lehet neki hitelt adni, hacsak az a pásztor nem gyöngélméjü, avagy tudatlan, mert ha ez az eset forogna fenn, s (az illető) harmincz éves volna is, akkor a szokás értelmében nem hisznek neki.

Ugyancsak senki fiának sem adnak hitelt a közszokás szerint, ha ezen (következő) öt oknak valamelyike forog fenn.

Az első ok, a ki embert öl; a másik, a hamisan esküvés, annak szokás szerint nem hisznek; a harmadik ok, mely szerint annak, a ki

mandraro, et non dando avviso et stando la notte de fuora gli animali, et perdendosi, la meta del danno sopra il Patron e l'altra metà sopra il mandraro, et il Patrone è debitore aintar a cercar col mandrer simili animali. Et quando el mandraro non andasse col patron a cercar simili animali per dove ha pascolato mostrando che l'Patron l'accompagni innanzi, il mandraro è tenuto pagar il tutto. Et il mandraro quando l'accade¹ che qualche cosa dinanzi a lui si perdi nella mandra non li vien creduto per consuetudine, fin che non havera passato 16 anni.

Et dopo questi 16 anni quando l'accade qualche danno dinanzi lui se gli puo credere con consuetudine, et se fosse qualche mandraro de cattivo intelletto et ignorante come accade se l'avesse anco 30 anni con consuetudine non se li crede.

Item non si crede a nessun huomo per consuetudine che fosse in qualch' una di queste cinque cause.

Lo prima causa è questa, chi ammazza l'huomo, l'altra chi se trova che habbi giurato falso non li è creduto per consuetudine; la 3-a causa è chi avesse fatto falsa testimonianza non se li crede; la 4-a causa è chi è ladro non se li de(v)e credere; la 5 causa è chi tio falsa sestina;² a questi tali non è creduto se con li congiurati detti „sporotnici“³ et qual' è il danno, o dubbio contro di lui tal li convien dar i congiurati, qualche volta mancho et qualche volta piu secondo la qualita del danno.

Item similmente è creduto alla famiglia⁴ la quale accompagna avanti el mandraro se è d'anni 16 maschio et femmina d'anni 12, et se qualch' uno non fosse nelle sopradette cause; Item il suo per il suo non è creduto ne compagno per compagno.

Item chi se accorda a star insieme dove si voglia, et de che luoco si voglia, con che patti s'accor daranno, et con che ragion,⁵ et fin a che tempo dinanzi testimonij et per scrittura; et chi venisse a manco a qualch' uno, o vero se desdicesse che lui perda la sua parte, et questo la consuetudine non vuole, che la fatica dell' huomo si perda. Item chi voltasse la possessione o vero usurpasse, o tolesse di piu a un patrone per dare alt' altro, se l'ammazzara e ben ammazzato, non è tenuto d'homicidio. Item e se qualch' uno volesse dar juramento a donna per qual si voglia causa, et la donna fosse gravida, non se le deve dar juramento finche non e libera.

¹ accade = succede.

² sestina, a szláv sočbinának az olaszos ejtése.

³ porotnici, suporotnici együtt esküvők, az eskütársak ősi intézménye.

⁴ T. i. családja tagjainak, vagy inkább cselédségének,

⁵ ragion itt kötelezettség.

hamis tanuságot tészon, nem hisznek; a negyedik ok, mely szerint a tolvajnak nem kell hitelt adni; az ötödik ok, ha valaki elfogadja a hamis esküt. Mindezeknek nem adnak hitelt, (valamint) a vele együtt esküvőknek sem, kiket „sporotnici“-knak neveznek, s a milyen a kár vagy a mennyivel gyanusítják annyit tartoznak adni az együttesküvőkkel egyetemben, hol kevesebbet, hol többet a kár természete szerint.

Ugyancsak ily módon adnak hitelt a családnak, (vagy talán cseléd-ségnek) mely a pásztort utjában kíséri, a fiunak 16. a leánynak 12 éves koráig s ha valaki az előlemlített okok állapotában nincs. Nem hisznek annak, a ki a családjabeliért tanuskodik, társnak, ha társáért szól.

Ugyancsak ha ki megegyezik, hogy (valakivel) valahol együtt akar állni (legeltetni) ott, a hol akar, s arról a helyről, a hol akar, a kivel (ez iránt) egyességet kötne, mely okoknál fogva, meddig, tanuk előtt és írásban; és ha valaki nem tartaná meg szavát, vagy visszavenné, az vesztse el a részét, mert úgy rendeli a szokás, hogy az ember fárad-sága ne veszszen kárba. Ugyancsak, ha valaki másnak a birtokát bito-rolni akarja, avagy az urtól többet vesz el, hogy azt másnak adja, s megölik, helyesen történik, s nincs gyilkosság. Ugyancsak, ha valaki bármely oknál fogva asszonynek ajánlja meg az esküt, s az asszony teherben van, nem szabad az esküt addig megajánlani, míg terhétől meg nem szabadult.¹

(IV.) Ugyancsak ha valamely vad valakinek a birtokán megejtet-nék, akár szarvas, akár dämvad, akkor a hátulsó negyedrészt az uré, ha pedig valaki nem adná meg az urnak, akkor az urnak jogában áll, hogy tehenét megölje; ha pedig valaki disznót (vaddisznót) ölne, a feje az uré, s ha el nem hozná neki, akkor az urnak joga van az ő hizó disznájának megölésére; s ha valaki medvét öl, mancsait tartozik a gazdának beszolgáltatni, s ha azt nem cselekedné, akkor a gazda tetszé-sétől függ, hogy borját megölje, ha van neki. S ha valaki vadásztatás

¹ *Albán határjog. Eladás. Legeltetés.* A rétek és földek kövekkel vagy sövény-nyel vannak elkerítve. Ha a határjeleket elmozdítva találják, összehívják az öregeket, s ezek a köveket visszaállítják, s ha nem bizonyosak affelől, hová tegyék, magok közül választanak egyet, a ki odateszi lelkiismerete megszólalása szerint.

Ha el akarom adni birtokomat, akkor azt legközelebbi atyámfiának tartozom eladni, ha pedig több egyenlő fokbéli vérokonom van, a hozzám legközelebb lakónak tartozom eladni.

A hol kevés a víz s medenczékbe gyűjtik a vizet (cisternák), ott az egyes csa-ládok bizonyos meghatározott számú napokon használhatják őket, öntözhetik földjeiket. Ha bősége van a víznek, akkor az egyes családok közösen használhatják aviztartókat.

A legelőket illetőleg az egyes községek megegyeznek az idő és hely iránt, hogy mikor és hol legeltessenek s néha olykép is megegyezhetnek, hogy kiki szabadon legeltethet ott, a hol akar.

(IV.) Item se si ammazzara qualche fiera su la possessione de qualch' uno, cioe cervo o cerva al Patron vien el quarto da dredo, et se qualch' un non lo desse al Patron, sta nel Patrone ammazzarli la vacca, e chi ammazzasse el porco al patron vien la testa, et chi non la portasse e in sua liberta el Patrone ammazzarli il suo porco domestico, et chi ammazzasse l'orso è debitore de dar al Patrone la man dell' orso, et se non la desse sta in arbitrio del Patron ammazzarli il vitello se l'ha. Et chi andasso in cazza solito a cazzar, et levasse la fiera o fugasse, et se imbattisse¹ qualch' uno, che ferisse la fiera o l'ammazzasse, a que sto tale non vien nè il ferire² nè la parte, eccetto se li cazzadori li dessero qualche cosa de buona volonta. Et se fusse la fiera che li cazzadori non l'havessero levata, ma qualch' altro accidente, et qualch' huomo la ferisce, a questo tale vien per la ferita la spalla et tre coste et la parte, et a cadanno altro che l'imbattisse vien la parte fin che la carne è su la pelle. Et chi trovasse la fiera giacenolo o pascolando, et la levasse, a questo vien la pelle, la testa et se la levasse con li cani, alli Cani vien l'interiora et il fegato, et s'intende di tal levar, vien cosi del porco, come dell' orso e del cervo.

(V.) Et dove sono vicini, et hanno pascoli non avendo qualche imprestito traloro.

Se qualch' uno trovava alcun su l'herba sua et lo pignorera lo puo prebeverare No. 32, cosi nel Gajo di 60, come nel l'herba vacura.³

Et se qualch'un pascolasse de notte l'herba d' altri et lo trovasse el patron dell' herba, vien doppia prebeveratione,⁴ e dove son le meti o vero confine de l'herba, puo l' uno all altro le meti intagliar sull' herba, tanto quanto puo trar dal manarin.

(Ad I.) Et quando i cognati si partono o dividono con la Cognata non li possono devedar la parte del marido s'ella non volesse maridarse, et s'ella vergognasse el toro maritale, i cognati la possono descazzar senza parte alcuna et non darli altro se non quello che si trovasse di suoi vestimenti o Dote, et se si spendesse qualche cosa di suoi vestimenti o Dote se li die reffar. Ma se ella si maridasse honoratamente li sono debitori espedirla honoratamente con darli i suoi vestimenti et la Dote, et se de la sua dote seguira qualche augumento d' animali, et si pascolasse senza accordo, dieno dar alla Cognata la meta dell' augumento,

¹ imbattersi = s'imbatte.

² T. i. abból, hogy megsebesítette vagy megölte a vadat, még nem keletkezék jogigény.

³ l'herba vacura (?), nem olasz, sem dalmát tájszó, nem szláv, érthetetlen írás-hiba, a „legjobb“ csak hozzátétel.

⁴ prebeveratione, t. i. pignoramente, helyi tájszó.

czéljából vadászatra indul, s a vadat felveri vagy megfutamtja, s aztán valaki más sebesitené vagy ölné meg a vadat, akkor azt a sebesítés révén nem illeti rész a vadból, kivéven, ha a vadászok a magok jószántából adnak neki valamit. És ha nem a vadászok hanem valamely egyéb körülmény következtében verik fel a vadat, s valaki megsebesíti, e sebesítés czimén részén kívül őt illeti a váll s három borda, a ki pedig megejti, azt rész illeti mindaddig, míg meg nem nyuzták. S ha valaki a vadat fekve vagy legelészve találja s felveri, azt a bőre, a feje . . . illeti, és ha kutyákkal veri fel, a kutyákat a belek s a máj illetik s magától értetődik, hogy az ilyen felferésnél egyaránt áll ez a vaddisznóról, mint a medvéről és a szarvasról.

(V.) Arról, a hol szomszédok vannak s legelőikre nézve nincs valamelyes megállapodás közöttük.

Ha valaki valakit a maga legelőjén érne s megzálogolja, 32 darabot („soldi“-t) vehet rajta, azonkép 60 darabot (soldit) ha a berekben vagy a legjobb (?) fűben éri. S ha valaki éjjel idegenben legeltetne, s a legelő gazdája ráakad, akkor a kétszeresét veheti meg rajta; és a hol a határjelek vagy a legelő határai vannak, ott az egyik a másiknak határán bevághatja a gyepűt, a mennyit egy kis kaszával (kaczorral) kivághat.¹

(Ad I.) És ha sógorok elválnak sógornőjüktől s osztoznak vele, nem vonhatják meg tőle a férje részét ha nem akar férjhez menni; és ha férje háza becsületére szégyent hozna, akkor a sógorok minden rész kiadása nélkül elkergethetik, s nem kell egyebet adniok, mint a mi ruhája s hozománya van s ha ruháinak vagy hozományának valami hija volna, akkor azt neki meg kell téríteniök. Ha azonban tisztességgel megyen férjhez, akkor becsülettel tartoznak őt kielégíteni, megadván neki ruháit s hozományát s ha hozományában a marhaállomány megszorodott volna s (külön) megegyezés nélkül legeltetnék, akkor a szaporulat felét a sógornőnek tartoznak megadni s ha az alapállomány-

¹ Az éjszaki albán jogszokás erre nézve így szól:

„Ha én a magam földjéről verem el a más marháját, ahoz jogom van, de ha közös legelőről verem el, valami csekély büntetést szabhatnak rám.

Ha a más marháját megölöm szántszándékkal, a gazdája a kétszeresét veheti meg rajtam, de ha véletlenül történik, csak az értékét követelheti.

Ha valaki kárt tesz a más jószágában kártérítéssel tartozik.

Az albán jog részletes intézkedéseket tartalmaz az egyes esetekre is: a ki tohenet öl, 500 piasztért fizet; a ki lovat, értékét tartozik megadni; ökörért, kecskéért 250 piasztért. Ha vadászcspadában akad meg a marha vagy pásztorkutya s megsérül, az illető gyógyíttatni tartozik, ha pedig elhull, 500 piasztért fizet.

A ki a lelánczolt kutyát megöli, 3000 piasztért fizet; a ki az ország útján öli meg, 500 piasztért. De ha a kutya vagy a sertés kárt tesz a szőlőkben, a szőlőtulajdonos kárpótlás nélkül megölheti.

A ki a más erdejét vágja, 500 piasztért fizet.

et se venisse a mancar qualche animal del cavedal si die reffar dell' augumento, et havendo la cognata prole col suo marito, el fratello dè tal cognata¹ non puo portar seco la prole dopo il marito, ma lassarla alli Cognati fin tantochè pervenirà all' età della discrezione et l'età s'intende d'anni 16, et puo tuor la sua parte. Et uno che se marida, et ha prole con la moglie per mare, che alla² prole, et non dando ordine la moglie del suo a qualch' uno, quello che portasse al marito, resta al marito, et il fiolo morendo dopo la madre, et il padre dopo il figlio, tal ben vanno al paterno.

(VI.) Il Colono il quale senza licenza del Patrone³ tibia o vindemmia questi il patron lo fa patrone et se collono,⁴ et dove el patron trovasse el colono che lo robba, il patron lo puo scazzar de tutta la fatica senza alcuna stima.

E uno che ha la vigna sul terren del patrone et non da alla vigna la sua consuetudine, cerpir, zappar, rezzappar, cerpendo o zappando et non rezzappando, et non domandando ajutodal Patrone perde la meta del frutto, et domandando ajuto et non dandolo il Patrone il collono non e debitore della meta, et se el collono non rezzappasse le vigne fino a S. Vido e debitore al Patron della meta. Item se non la cerpisse fino a S. Zorri, el collono perde i cavi, et la vigna se ben l'havesse zappata fin a. S. Zorri et rezzappata pure perde la vigna.

L'huomo che ha la vigna sul terren d'altri, et per bisogno la vende, prima die domandar el patron se la vole, et non domandandolo et vendendola ad altri, il patron la puol avere per quel che un' altro l'havesse pagato, et non volendola il patrone, e tenuto domandar se la vuole il colleticale, e non la volendo el patron il colleticale, a chi la vende e ben venduta publicando se e debitor⁵ qualche cosa a qualch' uno.

(VII.) E uno che vende la possessione, o vero la impegna, li conviene per consuetudine publicar tre fiate fin ai 30 giorni, se in qualche luoco il piu propinquo, qualch' uno a chi fosse debitore, che debba respondere et comparere, et se qualch' uno fra questo termine non comparasse egli la puo vendere et impegnare.

(VIII.) E uno, o due o tre che hanno di frutti⁶ appresso i confini, o

¹ Ez a hely, másképp alig értbető.

² Érthetetlen, alla prole? lék, lesz a másolatban.

³ tibia = trebbia.

⁴ Így érthetetlen, talán azt mondja, hogy az ilyen dolog meg nem engedhető, mert akkor a jobbágy urnak tolja fel magát, arról nem rendelkezhetik.

⁵ A hitelezők kijátszása ellen hozott szabály.

⁶ Arról van szó, ha szomszédos területek érintkeznek, mi történjék az áthajló gyümölcsessel.

ből hiányoznék valamely darab marha, azt a szaporulatból kell pótolniok. És ha a sógornőnek férjétől gyermekei vannak, az ilyen sógornő fitestvére ezeket a férj után való gyermekeket nem veheti magához, hanem addig kell azokat a sógoroknál meghagynia, míg értelmes korukba jutnak s ez a kor a 16-ik életévnél kezdődik, s kiveheti a részét. S ha egyikök megházasodik s a feleségével tengeri utazása alkalmával nemz gyermeket s ha az asszony a maga jussa dolgában nem tenne valakinél rendelést, akkor az, a mit férjének hozott, férjéé marad, s ha a fiu az anyja, és az apa a fia után halna el, ez a vagyon az atyai ágra száll át.

(VI.) Az a jobbágy, a ki ura beleegyezése nélkül csépel vagy szüretel, (ezzel) az ur teszi őt urrá, s magát jobbágygyá, s ha az ur lopáson éri a jobbágyot, akkor minden becslés nélkül elkergetheti a munka mellől.

S ha valakinek az ur földjén van szőlője s nem adja meg a szőlőnek a módját (milyenek): a metszés, kapálás s újból kapálás s ha csak metszi s kapálja s nem kapálja meg újra s nem kér rá az urtól segítséget, elveszti a termés felét, s ha kér segítséget s az ur nem adja meg, akkor a jobbágy nem tartozik a felerésszel, s ha jobbágy a szőlőt Szt-Vid napjáig nem kapálja meg újra, akkor a gazdának a termés felével adósa. Ugyancsak, ha nem metszi meg Szt.-György napig, a jobbágy elveszti a tőket s a szőlőt, s ha Szt-György napig meg is kapálta s újra kapálta, mindazonáltal elveszíti a szőlőt.

Az az ember, a kinek a szőlője másnak a földjén van s szükségből eladja, tartozik előbb megkérdezni a birtokost, hogy vajjon nem akarja-e, s ha nem kérdezi meg s másnak adja el, akkor az ur ugyanazon az áron megkaphatja, melyet más adott érte, s ha az ur nem akarja, akkor a szomszédot tartozik megkérdezni, hogy nem akarja-e; ha valakinek eladja, az eladás akkor (lesz) érvényes, ha (előbb) közzé teszi, vajjon nem tartozik-e valakinek valamivel.

(VII.) És ha valaki eladja birtokát vagy zálogba adja, úgy követeli a szokás, hogy háromszor, harmincz napra terjedő határidőn belől közzétegye, a végből, hogyha valamely közel szomszédos helyen valakinek adósa lenne, az felelhessen, s megjelenhessék, s ha e határidőn belől senki sem jelenik meg: eladhatja és zálogba vetheti.

(VIII.) S ha egyik, másik vagy egy harmadik, a kinek gyümölcse (fa) a határok vagy a bevetett föld mellett volna s az ő gyümölcsfájának a törzse vagy az ága az én szőlőm területére vagy földemre hajlik át, akkor nem szedheti meg annak az ágnak a gyümölcsét. (Viszont) annak a gyümölcsnek a gazdáját nem lehet a mi tetszésünk szerint megakadályozni (abban), hogy a földjét (ettől) megszabadítsa, csakhogy ne baltával, hanem tüzzel csinálja szélcsend alkalmával, s a tűz pusztítsa el, ezt követeli a szokás.

vero appresso la vanezza, et il sue frutto havesse appoggiato il tronco, o vero il ramo sopra la vanezza alla mia vigna, o ver terreni, e non deve usufruttuar quel ramo. Il patron de quel frutto a nostro beneplacito, non si puo devedare, liberare il suo terreno no con la maniera, ma impiegar el fuoco sul confin per bonazza, et quel tora il fuoco,¹ tanto vuol la consuetudine.

(IX.) Item come suol accadere, che si fanno compagnie cosi di cazze come di mercanzie, come d'ogni altro guadagno, il tutto va alla meta, cosi il danno, come il guadagno, cosi come s'accordano.

(X.) Item se gli huomini andassaro per strada, o piu o manco, et non havendo fra loro alcun patto, et il primo che va avanti di loro s'imbatte in qualche utile a tutti li dredani vien la parte, et se quello che va de mezzo s'imbatesse in qualche utile, vien la parte a quelli che li vengono dredo, et se l'dredano s'imbatesse a qualche utile, il tutto viene a lui et alli primi niente.

(Ad I.) Et quando i fratelli si vogliono dividere fra loro, o vero qualche famiglia et si dividono avanti di quel che vien la biava nova, a cadanno vien la parte della biava, ch'é potente a far servitu a . . . sull'ara, come a spazzer la zappa, la pala, la scova, se li da la parte a pieno, come a quello, ch' ha arrato, et quelli che non possono far servitu a lui vienne una parte, et chi fosse putello in cuna, ovvero in fassa la consuetudine vuole che l'capo della camisa della Madre sia legato, et che s'empia di biava, questo é il viver di simil patto.

Altro tanto s'intende, che cosi vada tal parte, et della nova biava, che si trovasse sull' Ara, et li fratelli volessero dividersi di ogni biava che fruttava, similmente se fusse horto d'herbazzi, et questo dividesi coi pretendenti et ogni ligume, et se l'porco o vero altro che si fusse per ammazzare et questo si divide cosi. Et se s'imbatesse la divisione, et ancora non fosse la biava nova all'ara, ma sul campo, questo non si divide a denti, ma per testa,² come l'altro avere et roba.

(Ad VI.) Item se alcuno comprasse vigna su la possessione d'altri é debitore pagar al patron del terreno un castrado o vero $\frac{\text{soldi}}{\text{per p.}}$ 32. Item chi volesse vendere la Casa, è debitore domandar al vicino se la vuole. Item se si facesse calpestro o sul campo, o sulla vigna, o nell' horto et il patron non lo trovasse, o non vedendoli qualch' uno altro che testi-

¹ E kissé zavaros helyet így értem.

² Ha jól értem, akkor ez a szláv „ne na dimove nego na glave“ vagy a régi „non per stîpnes sed per capita“ elvnek felel meg, t. i. egyes családok, ágak jelentik itt az osztozási egységet.

(IX.) Ugyancsak, a mint az lenni szokott, ha társaságokat alkotnak, vadászat vagy áruk dolgában s általán mindenféle haszón czéljából, minden felesbe megy, ugy a kár, mint a haszon, a szerint, a mint meg-egyeznek.

(X.) Ugyancsak ha emberek — többen vagy kevesebben — az utcán menve, s köztük nincsen semmilyen megállapodás, s az első közülök, a ki a többi előtt megyen, valamely hasznos dologra akad, akkor az utána következőknek is része vagyon benne, s az, a ki közepütt megyen, talál valami hasznosat, akkor az utána következőknek vagyon benne részök, s ha az utolsó talál valami hasznosat, akkor az egész az övé s az előtte levőknek semmi sem jut.

(Ad I.) S ha testvérek egymás között, avagy valamely család kívánna osztozkodni és pedig az uj termés előtt, akkor mindenkinek annyi élet jut osztályrészlül, a ki a mennyi szolgálatot végezni tud: a szerün dolgozni, s kapával, ásóval, seprűvel munkálkodni, s megadatik neki az egész (teljes) rész, akképen, mint annak, a ki szántott, s az, a ki nem teljesíthet szolgálatot, csak egy rész jut; s a kinek gyermeke van a bölcsőben vagy pólyában, a szokás arra nézve azt rendeli, hogy az anyának ingét felülről bekötik s azt teletöltik terméssel, így követeli meg ezt a szokás.

Ugyancsak magától értetődik, hogy az uj termésből, mely a szerün van, azonképen jut ki az osztály s a testvérek az egész termést akarják felosztani egymás között, épp'ugy ha konyhakertről van szó, (mert) ezt s minden hüvelyes veteményt felosztanak az osztályra jogositottak között ha disznót vagy egyebet ölnek, akkor ezt is azonmód osztják meg. Az esetben, ha a termés még nincs behozva a szerüre s az osztozás a lábán álló termést illetőleg történik, akkor az nem foganként (nemzet-ségi áganként), hanem fejenként, mint a többi ingóság és tárgy osztódik fel.

(Ad VI.) Ugyancsak, ha valaki idegen birtokon fekvő szöllőt veszen, az urnak egy ürüt, avagy 32 pénzt tartozik adni. Az pedig, a ki házát akarja eladni, szomszédját tartozik megkérdezni, hogy nem akarja-e? Ugyancsak, ha mezőn, szőlőben vagy a konyhakertben tiprás nyomára akad (az ur) s az ur nem találja (a kártevőt) s nem tud oly szemtanut, a ki vádolhatná, az olyat nem szabad esküvel kutatni, s rovásra fogni. És ugyancsak ez (az elv áll) az erdő dolgában, ha valakit nem érnek a helyszínen favágáson s nincs ellene bizonyosság, akkor nem lehet esküvel kutatni utána. Egyéb tolvajlásokat feladásokkal és tanukkal lehet nyomozni és kutatni s ha nincs bizonyíték, akkor a szokás szerint meg lehet az esküt ajánlani a gyanusítottnak, a ki ellen a következő okok nem szólnak. Az eiső, ha gyilkos; a második, ha hamisan esküdött;

moniasse contra la suspetione, non si puo cercar¹ con giuramento nè scriver. Et altro tanto del Bosco non imbattendosi a pieno dove tagli se non è testimonianza, con giuramento non si puo cercare. Et l'altri danni furtivi se possono cercare et domandar per sosbina (horv. „sočbina“) et per testimonii et non essendo testimonianza la consuetudine li puo dar giuramento a cadanno contra chi è suspitione, non essendo in queste cause. Prima se è homicida, l'altra s'ha giurato falso, 3.º se è ladro, quarto se ha fatto falsa testimonianza, e stato falso sozco² questi tali non sono creduti senza i congiurati detti prorotnici. Item se alcuno s'imbatte sugli animali d'altri o morti che fussero et li menasse o levasse dal luoco dove s'imbatte in essi se tali animali si perdessero la consuetudine vuole che si paghi perciò alcuno non lo move dal loco se nò lo vol pagare.

(Ad X.) Item quando s'imbatte, che l'huomo va per strada et accade, che dredo a lui s'inviassero animali di qualche homo, come saria cavalli e bò, o altra sorta de bestie et non li è il Patron diedo, ogni consuetudine vole che tal animale si debba far ritornare tre fiate, et fermarlo et se si è con che poter testimoniar, che l'ha fermato questo è bene et se non è con chi testimoniar, è debito svellere un poco d'erba, o revoltar una pietra, quest' è la sua testimonianza.

Se havesse qualche sospetto in lui, colui di chi è l'animale smarrito li puo dar giuramento secondo la consuetudine, che non li ha fatto danno poco ne assai. Item a donna sia qual essere si voglia, et sarà graveda non se li puo dar giuramento per conto alcuno fin tanto che non partorirà. 1553. alli 20. di Marzo.

(XI.) La consuetudine del calpestare dove si facesse danno, nelle vigne o nelle biave, o nell'orto, se si facesse nelle vigne nel pampano o nella palmito, o nell'uva, in ogni di questi tempi si deve stimare il danno fino al mastello, et che questo Calpestro, ove è danno non si die pagar fin che non s'haberà vendemmiato, et questo perchè se l'hoste, o ver la tempesta, o l'acqua, o l'fuoco tolesse l'uva si deve pagar niente il danno ch'è stimato, perchè non restaria neanche quel danno se così intravenisse.

Et delle biave similmente in herba et in spigo si deve stimare el danno, ne per fin all'ara si deve pagar il danno perchè anche questa va per conto come anche la vigna. Et dell'orto, come delle verze, se si calpestrasse fin alla radice convien numerare le gambe, et che dia altri tanti gambi nel suo loco cogliere, e dove non havesse delle sue

¹ Bünfenyitő uton. A hely „non vedendoli qualch'uno altro che testimoniassse contra la suspetione“ nagyon kétértelmű, én így értettem. Lehet úgy is fordítani, „s ha valaki egyéb nem látván (a kártevőt), a ki a gyanut bizonyíthatná“, rövidesen, ha a gazda nem tud szemtanút állítani, fecsegésre nem lehet vádolni.

² sozco = horv. sok.

harmadszor, ha tolvaj; negyedszer, ha hamis tanúságot tett és hazug feladó volt; ezeknek nem hisznek, hacsak nincsenek eskütársaik, a kiket „porotnikok“-nak neveznek. Ugyancsak, ha valaki idegen vagy élettelen marhára bukkan, s azt elhajtáná avagy fölemelné arról a helyről, a hol reátalált, s ha ez a marha veszendőbe menne (ő vesztené el), úgy kívánja a szokás, hogy megfizessék. Azért senki sem mozditja el a helyéből, hacsak nem akarja megfizetni.

(Ad. X.) Ugyancsak, ha megesik, hogy egy ember az országuton menvén, valakinek marhája az utban követné, mint p. lovak és ökrök avagy egyébfajta marha, s a gazdájuk nincs nyomukban, azt követeli a szokás, hogy a marhát háromszor vissza kell kergetni s feltartóztatni, s ha bizonyítható, hogy feltartóztatta, akkor jól vagyon, de ha nincs, ki tanúságot tegyen, akkor köteles egy kevés füvet kitépni vagy egy követ megfordítani, ez az ő tanúsága.

Ha valami gyanu volna ellene, akkor az elveszett marhának a tulajdonosa esküre kényszerítheti, hogy abban semmiféle, sem nagy, sem kisebb kárt nem tett. Ugyancsak, ha az egy asszonyszemély, bármiféle legyen is, terhes állapotában esküre semmi szín alatt sem kényszeríthető, míg meg nem szült.

1553. márczius 20.

(XI.) A szokásjog (rendelése) a szőlőkben, szántóföldeken, vagy a konyhakertekben történt eltiprásra nézve. Ha az a szőlőkben a szőlőkacsokban vagy a hajtásokban, vagy a fűrtőkben esett meg, akkor azt abban az időben csöbörszámig kell megbecsülni (t. i. hogy mennyi mustot adott volna) s ezt az eltiprásból eredő kárt nem kell addig megfizetni, míg nem szüretelnek, s ez azért van így, mert ha az ellenség vagy zivatar, vagy a víz, vagy a tűz verné el a szőlőt, akkor a felbecsült kárért nem kell fizetni, mert ha (efféle esetek) következnek be, akkor az a kár nincs többé.

És ugyancsak a gabonában, a veteményben s a kalászbán esett kárt is megbecsülni, s a kárt mindaddig nem kell megfizetni, míg a szérűn nem áll (gabona stb.), mert ez is oly számba megy mint a szőlő. S ha a konyhakertben, azonkép mint a zöldségben gyökérig taposnának, meg kell olvasni a szárazakat, s neki meg kell engedni, hogy az ő földjén ugyanannyi szárat tépjenek, ha pedig saját veteményei nem volnának, hogy kárpótlást adhasson, (akkor) minden szárárt p(erpert) kell fizetni; és ha nem gyökérig ér a tiprás, hanem csak a levelek vannak lerágva, megbecsültetés szerint kell a kárt megfizetni, azonkép, mint egyéb bárminemű veteményért (zöldségért) a felbecsülés szerint kell fizetni.

(XII.) A méhek tekintetében következő a szokás: Bármily közelségben legyenek is a méhek, két vagy három (rajban) vagy bármily

verse per dargliene, convien che ogni gamba paghi p., et se non fosse calpestrato fin alla radice, ma rosegade le foglie solamente stimando bisogna pagar il danno et altro tanto gl'altri herbazzi qual si vogliono stimando lo convien che si paghi.

(XII.) Delle Avi questa è la consuetudine.

In qualsivoglia vicinanza dove sono le avi, doi o tre, o qual si voglia quantità se le avi si lassassero sen z'avvertire più presto le avi de quali si voglia si appigliassero sue sono le avi, et se l'avello o vero el patrone delle avi si dubitasse per il sostentare dell'anno, contro qualch' uno vicino, che li ha messi delle sue avi, lo può cercar con giuramento, non vi essendo testimoni. Et se a qualch' uno fossero rubati le avi, et non se potessero trovare ne sottragere fin a quattr' anni, che tu cogli, se si discocessero per sobbina, che le avi sono vive et quanti saranno col frutto, è tenuto restituirlo con li buoni delle avi et pagar la sobbina, et se l'havesse ammazzare senza frutti, che ghe le debba pagar quanto valevano a quel tempo. Et se s'imbatte che qualch' uno trovasse le avi sul ramo o vero su la siepe andando per strada, et lontan dal aviario, quanto può trar dal manarino le avi poi sono del patrone dell' avearo, et quel che non si può arrivar col manarino le avi sono di quelli, che li troverà et quello che primo lo trovasse finchè non l'haverà riposte nell' avearo, et quello che s' imbatte là, o uno o più quanti sono, ognuno ne deve aver la parte. Item se qualch' uno trovasse le avi dove esser si voglia, et non avesse dove riponerle, ma lo porta in mano su la frasca, ogn' un che pigliasse per il ramo ne deve aver la parte. Et dove è bosco o ver campagna, o monte, comune et sono gli attacchi delle avi per quelli l'quel busi, o luochi simili, (che) Iddio ha fatto dove entrano le avi, nessuno deve fabbricar simil busi, ne ungere ne conzare se non dopo S. Zorri; dopo el levar del sole, et quelle che acconzar à primo, è suo et non può esser di quello il quale solamente lo segna, ma di quello che compitamente l'acconzarà, et se qualch' uno trovasse le avi nell' attacco prilip, fin al seguente giorno de S. Zorri, et non andrà al buso, o ver l'attacco, et quello che venisse a lui primo acconzarlo de S. Zorri, sue sono le avi, et l'attacco. Et chi volesse far li attacchi non li può far sulla possessione de alcuno senza licenza del patron della possessione. Et dove è il bosco comune d'una villa et uno della villa trovasse in quello le avi nell' albero, o vero nella pietra, non le puo cavar a se, senza gli altri della villa, perchè come il bosco è di tutti Comune, così sono anche quelle avi.

Joannes de Morea traduxit.

Gio. Maria Benvenuti Can. Pretorio ha fatto copiare dal volume dei Processi Civili dell' Illmo qm. Antonio Hlavagier fu Conte in Zara a. c. 143.

sokaságban, ha a méhek rajzanak, s nem vennék észre, bárki fogja is el a méheket, azok a méhek az ő tulajdonát képezik s ha a méhész vagy a méhek gazdája bármely szomszédja irányában gyanut táplálna, hogy méheit elszedte, hogy aztán maga tartsa (lehet, hogy más az értelme), az esetben, ha tanui nincsenek, esküre kényszerítheti. S valakinek ellopják a méheit s nem találnak rá négy esztendeig, az esetben, ha rátalál sz s (valami) feladás útján fölfödöztetnének, s a méhek még életben volnának s mézők lenne, tartozik azokat együtt a haszonvétellel (mézzel) visszaszolgáltatni s a feladást megfizetni, s ha haszonvétel nélkül megöli vala, akkor annyit tartozik értők fizetni, a mennyit akkor megérték. S ha megesnék, hogy valaki az uton menve a méheket egy ágon vagy cserjén (bokron), távol a kastól lelné, annyi méh, a mennyit egy kaczorral magához vonhat, az a kas gazdájáé, s a mikhez a kaczorral nem férhet, azok a méhek azéi, a ki rájok talál, s az, a ki először leli meg a méheket, mindaddig, míg a kasba nem helyezi őket, s mindenkit, a ki ott megjelenik (a találásnál), legyen az egy (személy) vagy többen, a hányan vannak, mindenkit rész illet meg belőle. Ugyancsak, ha valaki bárhol méheket találna, s nem volna helye, a hol elhelyezhesse azokat, hanem leveleken a kezében vinné őket, mindenki részt kap belőle, a ki megfogja az ágat. S ott, a hol közös (birtoku) erdő vagy mező vagy hegy találtatik s az ottani (fa) üregekben vagy efféle istenalkotta alkalmas helyeken méhek tanyáznak (l'quel után valami kimaradhatott), senki sem készíthet efféle (mesterséges) üregeket, nem mázolhatja, vagy zaklathatja azokat csak Szt.-György napja után napkelte idején, s az, a ki először megy nekik, azéi, nem pedig azéi, a ki (csak) megjelölte (a helyet, a hol vannak), hanem azéi, a ki teljesen végez velök. És ha valaki a méheket dolgozó helyökön a „prilip“-en (horvátul) találná; s a következő Szt.-György napig nem menne el az üreghez vagy a műhelyhez (kissé zavaros a szöveg), akkor azt illetik meg a méhek, a ki Szt.-György napján előtte emeli el (a méheket) s övé a telep. S a ki a rajokat magához akarja csalogatni, a más birtokán nem teheti ezt az ur beleegyezése nélkül. S ha valamely falubéli a község közös erdejében a fán vagy a sziklában méhekre bukkan, akkor nem viheti el onnan azokat a többi falubéli nélkül, mert miként az erdő közös birtoka valamennyinek, azonkép ama méhek is azok.

Fordította Joannes de Morea (Moreai János).

Benvenuti János Mária bírósági cancellista néhai Hlavagier Antal conte di Zara polgári peres könyvének 143. lapjáról másoltatta le.